

ЗЛАТЕН ПРЪСТЕН, ПРЕДСТАВЯЩ РОТОНДАТА „АНАСТАСИС” НАД ГРОБА ГОСПОДЕН В ЙЕРУСАЛИМ

Валери Йотов

По време на археологическите разкопки на обект „Късноантична крепост” на нос „Св. Атанас” до Бяла през септември 2011 г., пред входа на разположеното южно от раннохристиянската базилика т.нар. жилище на главния свещеник бе открит златен пръстен (пол. инв. № 541; обр. 1). Стратиграфската позиция на местонамирането на пръстена е в последния период на съществуване на раннохристиянския комплекс и изобщо на крепостта: втора половина на VI – първите десетилетия на VII в.

Общата характеристика и хронология на археологическия обект на нос „Св. Атанас” е следната. На това място се намират: късноантична крепост (краят на IV – началото на VII в.), която в източната си част е разположена върху тракийски култов център (с предварителна датировка V – I в. пр.Хр.). Частично са проучени сектори от укрепителната линия на крепостта, сектори с жилищни, стопански и складови сгради и други структури (обр. 2). Събрани са данни за уличната, водоснабдителната и канализационната мрежа. Цялостно са проучени: раннохристиянски комплекс (обр. 3), който включва: 1) базилика; 2) жилище на главния свещеник (възможно е това да е бил хора-епископът на района); 3) две кръщелни; 4) кладенец за светена вода (аязмо), както и жилищни и производствени съоръжения; 5) повече от 40 сгради; 6) 3 винарни, и 7) 5 пещи за трапезна, битова и строителна керамика. Разположението на крепостта на нос, който затваря и защитава непосредствено малък морски залив, позволява да се даде и друга характеристика на обекта – малък пристанищен град. Без съмнение, заливът е бил удобен за акостиране на малки морски съдове – основно за търговия¹.

Разположената южно от базиликата голяма двуетажна сграда, която може да се определи като жилище на главния свещеник (хора-епископ), е с размери на запазеното петोъгълно триделно помещение (обр. 4): дължина 16 и ширина 5,30 м, с дебелина на зидовете 0,50 – 0,55 м. Входът е бил от изток. Източната и западните части на помещението са били стопански. Източната – с три вкопани питоса; западната /с петоъгълна форма/ – вкопани един голям и един по-малък питос. Средната част (жилищна?) е била отделена от западната с дървена преграда (откриха се множество въглени и железни гвоздеи). В средната част е имало и огнище.

По-интересни находки в пластовете вътре в разрушената сграда са няколко ранновизантийски амфори, керамични лампи, фрагменти от стъклени каничка и чаши, медни пластини и синджир – части от кандило, множество медни монети от V – VI в., златна монета на император Фока (602 – 610) и пр.

Естествено, раннохристиянски комплекс с базилика и кръщелна, който е възникнал навярно някъде в края на IV – началото на V в. и е просъществувал до началото на VII в., е изисквал определен брой църковни служители. За един такъв служител знаем от една каменна плоча с надпис (обр. 5)²: открита е през 1969 г. при строежа на сградата за почивна база на Общинския съвет на Бяла и е публикувана по-късно от големия български епиграф В. Бешевлиев.

Възстановен, надписът би следвало да изглежда така:

В памет на Теодор Презвитера.

Според В. Бешевлиев надписът датира от началото на VI в. Възстановеното

е характерно за надписи от Мала Азия, поради което навярно се отнася за лице от малоазийски произход³.

Най-вероятно плочата с този надпис е покривала или е била поставена над гроб. Твърди се, че тогава е бил открит и златен накит⁴. Без съмнение, в района на намиране на плочата трябва да се търси един от некрополите на крепостта⁵.

Пръстенът (обр. 1)

Пръстенът представлява плоска халка, върху чиято външна повърхност има украса от лозови ластари и гроздове, изработени чрез филигран и гранули. Горната част е като чашка, върху която стъпва цилиндър с конусовиден / шатровиден купол. Отдолу на халката с гранули е инкрустиран равнораменен кръст.

Кратки бележки за пръстените в Античността

Приема се, че началото на носенето на пръстени (първите може би са били от нетрайни материали) като символ най-често на любовта или властта се отнася още за Древен Египет (някъде към 3000 г. пр.Хр.).

Обръщайки поглед назад и във връзка с темата, трябва да се припомни, че формата (или модата) на пръстените в Древна Гърция, Древна Тракия и в Рим има следните няколко характеристики: масивни или по-тънки плочки с врязани изображения или надписи; плочки с вградени скъпоценни камъни – гEMI и камеи с врязани изображения или надписи.

Пръстените във Византия

В Късната античност продължава същата традиция, но с вековете се развиват и нови форми. Авторитетното мнение на отговорника за Античния отдел на калифорнийския J. Paul Getty Museum и познавач на византийското ювелирно изкуство Jeffrey Spier резюмира: *Не са известни много накити от V в., но от края на този век и началото на VI в. е характерна появата на нови форми и украси, включително и за пръстени... Повечето византийски пръстени нямат гEMI/камеи, а основно са с декоративни рамки, надписи и пр.*⁶, и продължава: *Усложнената конструкция на пръстените от VI в. наетне им дава архитектурен облик и някои примери наистина изглеждат подсказват за реални сгради (може би църкви или Божии гроб) с колони от филигран тел и куполи.*⁷

Пръстени, представящи Гроба Господен в Йерусалим

Естествено бе при търсенето на паралели да се обърне внимание на средновековните, най-вече византийски пръстени от VI – VII в. с подобна форма.

Десетки примери на златни пръстени, които в горната си част имат колони с купол или пирамида (обр. 6), са познати от времето на Меровингските крале (средата на V – средата на VIII в.). За тях е отбелязано, че *са видни характеристиките на централна постройка в горната част... и подобни форми се свързват с гроба на Христос*⁸.

В раздела, в който се спира на група пръстени с архитектурни форми, споменатият по-горе автор Jeffrey Spier отбелязва: *...кръжлото е ажурно с квадратна плочка отгоре, с колони в ъглите и друга пластина, върху която има купол. Наричани са архитектурни, защото приличат на църква или друга подобна сграда. Известни са златни и сребърни пръстени от съкровища от VI в. Модата се разпространява бързо на Запад и такива пръстени се откриват в некрополи от времето на Меровингите.*⁹

Сред няколкото достъпни по литература примери има и един златен пръстен с недотам ясна датировка (в средата на II хилядолетие), но пък открит в района на Храмовия хълм в Йерусалим (обр. 7). В кратката публикация е посочено, че в горната част представя храма над Гроба Господен в Йерусалим¹⁰.

Както многократно е посочвано, най-почитаната светиня за християнството е

Гробът Господен и почитта навсякъде се изобразява не другояче, а именно с представяне на архитектурното съоръжение – ротондата „Анастасис“, въздигната в 325/6 г. над гроба по времето на император Константин Велики (280 – 337). В специализираната литература на тема „Християнската археология“ е прието, че възпроизвеждането на така наречената Константинова църква, т.е. църквата „Възкресение Христово“ в Йерусалим, и по-специално на ротондата над Гроба Господен (осветени на 17 септември 335 г.) започва през VI в. и поставя началото на нова мода християнски култови предмети. Най-често цитираните примери на обекти/предмети са от VI – VII в.: предимно лети оловни и керамични ампули за миро; пръстени¹¹.

Още по-убедително се представя храмът над Гроба Господен във времето на кръстоносните походи – XI и в следващите векове. Много са примерите от западноевропейската нумизматика и сфрагистика и в приложното изкуство от XII – XIII в. Така монетите на кръстоносците често имат стилизирано изображение на Гроба Господен и надпис *Sepulchrum Domini*. Същите съчетания стоят и на печатите на патриарсите на Йерусалим (XII в.).

Подражанието било така утвърдено, че за да бъде възпроизведен моделът на Гроба Господен, било достатъчно да се имат предвид различни типове копия на архитектурни обеми (ленти, шнур, запис на цифри). Друг способ бил възпроизводството на добре разпознаваеми детайли от йерусалимските композиции на „Анастасиса“ (шатровидният свод; формата на Кувуклията – стаичката/ротонда)¹².

Какво е представлявал комплексът и Ротондата в V – VI в.

Сградата – кувуклия; ротонда; храм – над Гроба Господен е многократно разрушавана през столетията. Приема се, че за началния период на съществуването ѝ най-вярно е представена на известната мозаечна карта (обр. 8) на „светите места“ в базиликата „Свети Георги“ в Мадаба, Йордания (VI в.)¹³.

Разбира се, изработката на наподобяващи Храма над Гроба Господен артистични изделия е било доста схематично, но е удачно да се припомни описанието на посетилия между 867 и 878 г. Йерусалим константинополски патриарх Фотий:

... Колони с височина на човешки ръст обикалят Гроба... На колоните са стъпили нещо като корнизи, над които се извисяват арки, чието предназначение е било като за покрив. Но строителят..., направил кръг, който завършва като конус, а не като симетричен покрив¹⁴.

Преки подобия на ротондата над Гроба Господен са само два храма в Константинопол: църквата „Св. Мина“ (краят на IV в. – по-късно мартирий на светите Карп и Папила) и църквата „Св. Богородица“ (457 – 474), която е била построена за мощите на светите Мария и Марта, сестри на праведния Лазар.

Много голяма е групата на „западните“ архитектурни копия на Йерусалимския кувуклий/Храмът на Гроба Господен, от които ще дам като пример само параклиса (обр. 9) при Патриаршеската базилика в Аквилея, Северна Италия (XI в.).

Не е малък броят и на моделите имитации на Гроба Господен. Те били възприемани като икони и отчасти заменяли поклонничеството. В по-ново време имитациите стават неизброимо много и с различно предназначение.

Златният пръстен от Бяла представя в горната си половина Храма над Гроба Господен в Йерусалим, и по-конкретно Ротондата „Анастасис“. Известните ранни (и някои по-късни) изображения и описания в писмени извори насочват тъкмо към такава форма на Храма над Гроба Господен – цилиндър с шатровиден/конусовиден купол.

Златният пръстен от Бяла е единственият от многото подобни, който е открит в

църковен комплекс, при това е и с безспорна датировка в VI в. – по-точно втората половина на века.

Златният пръстен от Бяла е открит пред входа на жилището на първосвещеник/епископ и навярно е принадлежал на това неизвестно нам лице. Допълнително основание за такъв извод е наличието на християнски символ – кръст върху халката.

СПИСЪК НА ОБРАЗИТЕ

- Обр. 1. Златният пръстен
- Обр. 2. Късноантичната крепост на нос „Св. Атанас“ (разкопки 2009 – 2013 г.)
- Обр. 3. Раннохристиянският комплекс
- Обр. 4. Жилището на главния свещеник
- Обр. 5. Каменна плоча с надпис *В памет на Теодор Презвитера*
- Обр. 6. Златни пръстени от времето на Меровингските крале (средата на V – средата на VIII в.); по В. Pöfgen. Die Ausgrabungen...
- Обр. 7. Златен пръстен от района на Храмовия хълм в Йерусалим
- Обр. 8. Рисуна по мозаечната карта на „светите места“ в базиликата „Свети Георги“ в Мадаба, Йордания (VI в.)
- Обр. 9. Параклисът при Патриаршеската базилика в Аквилея, Северна Италия (XI в.)

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Йотов, В., А. Минчев. *Късноантична крепост на нос „Св. Атанас“*. София, 2013.
- ² Благодарение на инициативата на тогавашния кмет Димо Трендафилов за откритието е съобщено на големия български историк балканист академик Николай Тодоров, който е свързан по майчина линия с Бяла. Навярно той е обърнал внимание върху надписа на изтъкнатия епиграф академик В. Бешевлиев.
- ³ По текста на: Бешевлиев, В. Два надгробни старохристиянски надписа от Черноморието. – *ИНМВ*, IX (XXIV), 1973, с. 301–304. Оказа се, че каменната плоча с надписа е запазена в училището в Бяла. Снимката на паметника в статията е с много лошо качество – тук за първи път се представя отново намерената плоча с надпис.
- ⁴ По сведения на тогавашния кмет Димо Трендафилов.
- ⁵ Йотов, В., А. Минчев. *Цит. съч.*, с. 22.
- ⁶ Spier, J. *Byzantium and the West: Jewelry in the First Millennium*. New York, 2012, pp. 22–23.
- ⁷ Ibidem, p. 24.
- ⁸ Pöfgen, B. Die Ausgrabungen in St. Severin zu Köln. – *Kölner Forschungen*, 5, 1, 1992, S. 416, Abb. 149–150.
- ⁹ Spier, J. *Op. cit.*, p. 158–164.
- ¹⁰ Вж. Meshorer, Y. Ancient Gold Ring Depicts the Holy Sepulchre. – *BAR*, 12, 3, 1986, p. 46–48. Спирам вниманието на този пръстен и поради обстоятелството, че тъкмо този открит като интернет ресурс паралел ме насочи към развитите тук изводи. Благодаря на проф. Елка Бакалова за съдействието.
- ¹¹ Виж по-подробно: Vikan, G. *Byzantine Pilgrimage Art*. Washington, D.C. 1982; новото и допълнено издание ми е недостъпно: Vikan, G. *Early Byzantine Pilgrimage Art, Revised Edition*. – *Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications*, 5. Washington, D.C., 2010.
- ¹² Гроб Господен (*Воспроизведения Гроба Господня*). – В: *Православная энциклопедия* (електронна версия: http://www.pravenc.ru/text/168157.html#part_13).
- ¹³ Виж недостъпната на мен статия: Conant, K. J. *The Original Buildings at the Holy Sepulchre in Jerusalem*. – *Speculum*, XXXI, 1956, p. 1–48.
- ¹⁴ Вж. Фотия, св. *св. архиепископа константинопольского. О гробе Господа нашего Иисуса Христа и другие малые творения*. – В: *Православный палестинский сборник*, 31. СПб., 1892 (електронна версия: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/IX/860-880/Fotij/O_grobe/text.htm).

A GOLD RING DEPICTING THE ROTUNDA “ANASTASIS” WHICH COVER THE HOLY SEPULCHRE

Valeri Yotov

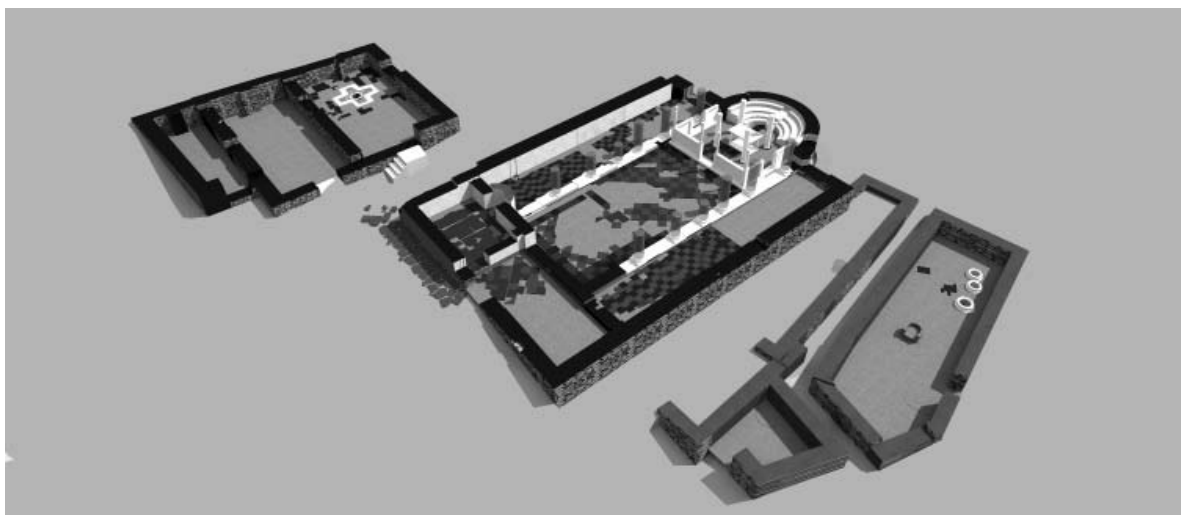
Abstract

During excavations in 2011 on the early antique fortress of St. Atanas cape near Byala (50 km south of Varna) a gold ring was found south of the basilica.

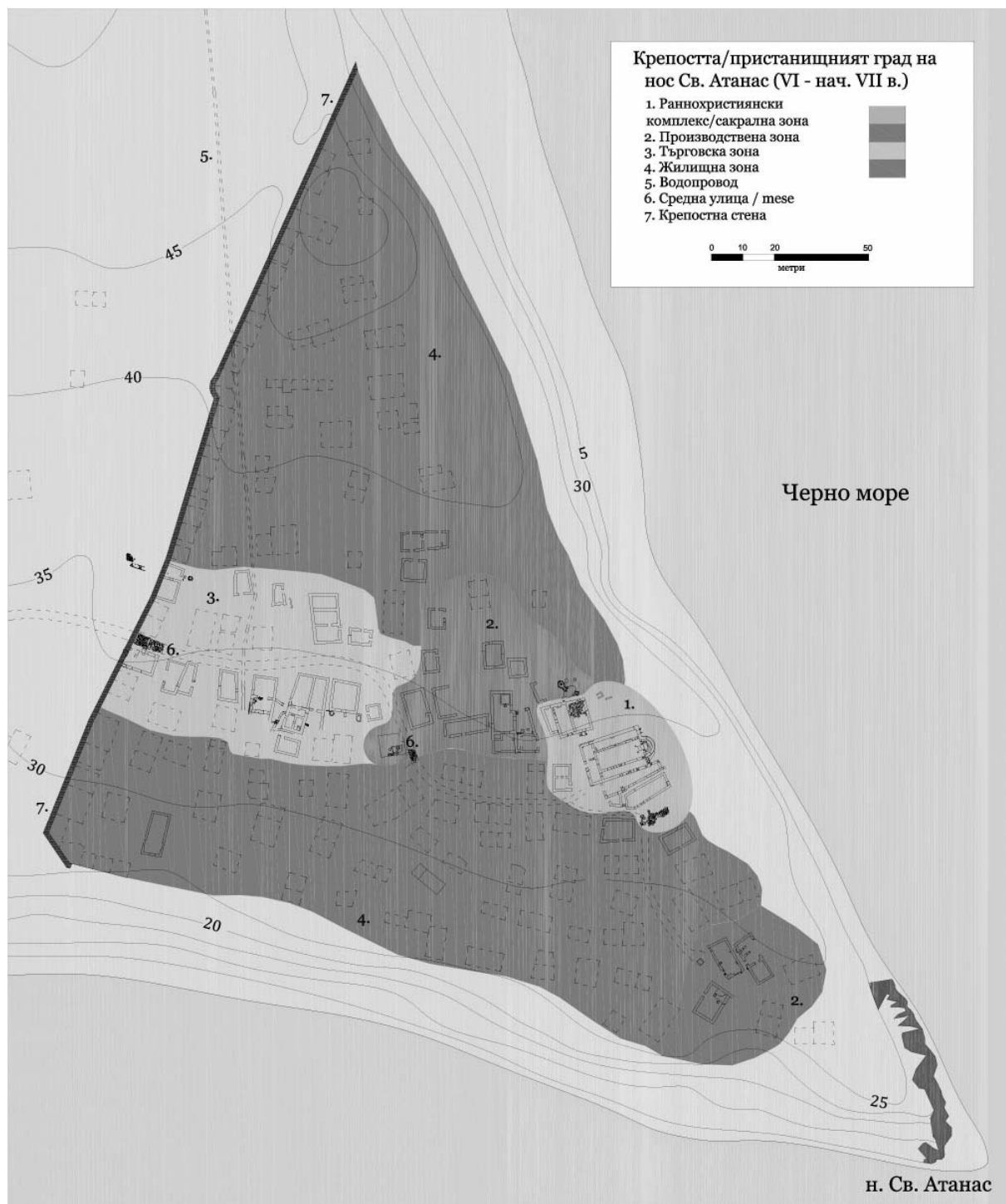
Undoubtedly, the ring belonged to a senior priest (probably Bishop of Hora) and dated in 6th century. On the basis of comparing with other rings and Christian cult objects from the Middle ages the author believes that the gold ring from Byala represents the rotunda called the *Anastasis* (“*Resurrection*”) that covered the Holy Sepulchre.

Обр. 1

Обр. 3

Обр. 2

Обр. 4

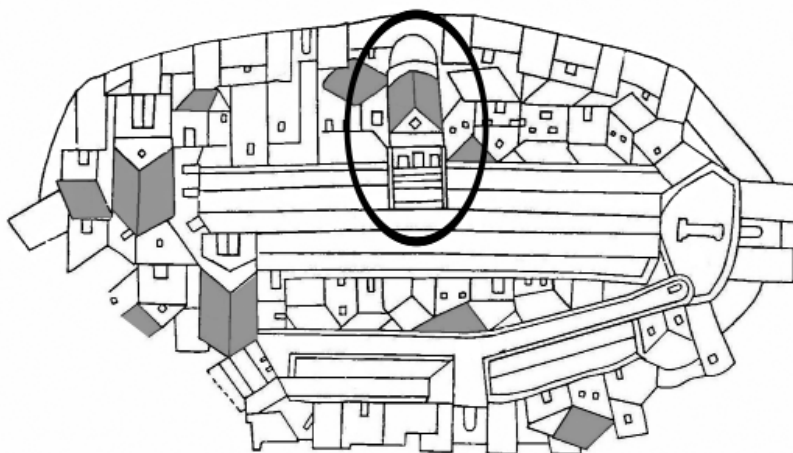
Обр. 5

Обр. 6

Обр. 7

Обр. 8

Обр. 9